

Het handelsconcept van Giovanni Arrighi

Herman Van der Wee

In zijn interessant boek *The Long Twentieth Century* poogt Giovanni Arrighi de politieke en economische ontwikkeling van die eeuw op een rationele en gestructureerde manier te verklaren. Hierbij maakt hij in de eerste plaats gebruik van concepten die door Karl Marx, Adam Smith en Max Weber werden geformuleerd m.b.t. de werking van het Westerse marktkapitalisme. Voor wat Marx betreft selecteert Arrighi echter niet de klassenstrijd-hypothese als uitgangspunt van het verklarend betoog maar wel Marx' hypothese over de accumulatie van kapitaal.

Arrighi voegt nog een tweede uitgangspunt aan het eerste toe: hij integreert zijn analyse van de 20ste eeuw in een langlopend historisch perspectief dat hij in de 16de eeuw doet aanvangen. Om dit langlopend historisch perspectief op een zinvolle en gestructureerde manier in de analyse te kunnen opnemen maakt Arrighi gebruik van concepten die door Immanuel Wallerstein, Charles Tilly en Fernand Braudel werden ontworpen. Van Wallerstein neemt Arrighi de idee van het kapitalistische "wereldsysteem" over, maar dan weer niet diens centrale idee betreffende "centrum-periferie". Van Charles Tilly neemt hij het concept "nationale staatsvorming" over waarvan het ontstaan en de latere ontwikkeling in een recent boek door Charles Tilly werden geschetst. Van Braudel tenslotte neemt Arrighi de kerngedachte van de langlopende economische cycli over. Braudel meende dat de ontwikkeling van de wereldhegemonie in de Nieuwe Tijd een cyclisch verloop kende en verklaard moet worden vanuit succesvolle combinaties van politieke hegemonie en financieel-kapitalistische macht op wereldvlak. In de 16de-begin 17de eeuw vormden het Spaanse wereldrijk en de topgroep van Genuese bankiers een dergelijke succesvolle combinatie; vanaf het tweede kwart van de 17de eeuw tot het midden van de 18de eeuw vormden de Hollandse Republiek en de Amsterdamse kooplieden-bankiers een analoge succesvolle combinatie. Later zouden respectievelijk Engeland en de Verenigde Staten dezelfde succesvolle combinaties weten te realiseren. Braudel heeft beide laatste cycli in zijn driedelig werk over materiële cultuur en kapitalisme niet meer behandeld. Arrighi doet dit wel in zijn *Long Twentieth Century* en wenst zelfs nog meer te doen. Braudel

hield het bij een statische beschrijvende analyse van de twee eerste hegemonische cycli. Arrighi daarentegen wil aan die beschrijvende analyse nog een verklarende analyse toevoegen: het is zijn bedoeling de hogervermelde combinaties te beschrijven en daarnaast ook na te gaan *waarom* die combinaties zo succesvol waren en waarom dit succes niet kon worden volgehouden maar mettertijd werd afgestaan aan nieuwe opkomende wereldmachten.

Het verklaringsmodel dat Arrighi voorstelt om de vier hegemonische cycli, namelijk die van Genua, Amsterdam, Londen en New York, te verklaren kan als volgt worden samengevat. Geldkapitaal in het marktkapitalistisch systeem wordt gekenmerkt door flexibiliteit en beweeglijkheid. Het zoekt Vrij zijn weg naar een maximaal rendement en realiseert dit met succes door investeringen in hoogrenderende produktieve sectoren van de economie. Wanneer in een bepaalde regio dergelijke hoge rendementen potentieel aanwezig blijken, concentreren de investeringen zich in deze regio: ze groeit dan uit tot een leidende economie in de wereld. Na verloop van tijd worden de investeringen in de betrokken regio echter geconfronteerd met de wet van de dalende winstvoet. Wanneer het zo ver is trachten de bezitters van het geaccumuleerde geldkapitaal dat uit de succesvolle investeringen is voortgekomen het rendement van dat kapitaal voor de toekomst veilig te stellen door hun investeringen uit de produktieve sectoren terug te trekken en zich toe te leggen op meer renderende zuiver-financiële activiteiten. Hoewel speculatieve overwegingen veelvuldig aanwezig zijn heeft de *financialisation* van de investeringen van het geldkapitaal in een leidende economie in wezen steeds tot uiteindelijk doel de macht van de nationale Staat en diens hegemonie over de wereld te versterken. Voor het geldkapitaal betekent de associatie met de Staat immers niet alleen een garantie van blijvend-hoge inkomsten (via hoge interesten uit leningen aan de overheid) maar bovendien impliceert ze de toekenning van monopolies die aan het geldkapitaal de mogelijkheid bieden om gemakkelijker in de sfeer van de wereldhandel binnen te dringen. De monopolies die het financieel kapitalisme en de associatie met de Staat meebrengen genereren op langere termijn echter een toenemende verstarring in het economisch systeem, waarin het geldkapitaal actief is, en dreigen zodoende de rendementen van het geldkapitaal te verstikken. Het geldkapitaal weet nochtans aan deze verstikking te ontsnappen en wel om de volgende reden. Het heeft van zijn associatie met de staatsmacht weten te profiteren om in de wereldeconomie binnen te dringen. Het herwint hier zijn vrijheid en flexibiliteit en verplaatst zich met zijn investeringen naar nieuwe gebieden - in Europa of daarbuiten - waar nieuwe produktieve sectoren met hoog winstpotentieel zich aandienen. Een nieuwe hegemonische cyclus kan beginnen.

Twee bedenkingen wil ik hierbij maken. Een eerste bedenking betreft de consistentie van het voorgestelde verklaringsmodel, een tweede bedenking betreft de empirische toetsing van het model en de conclusies die Arrighi hieruit afleidt.

Inzake consistentie zijn er twee moeilijkheden waarop Arrighi geen expliciet antwoord geeft. In de eerste plaats vormt de omweg langs de Staat om de dialectiek "flexibiliteit-rigiditeit-flexibiliteit" van het geldkapitaal te verklaren een probleem van consistentie. Arrighi vertrekt van de assumptie dat geldkapitaal in wezen perfect flexibel is in het wereldsysteem van de Nieuwe en Nieuwste tijd. Indien vanuit deze assumptie wordt uitgegaan kan er geen logisch argument worden aangereikt dat verklaart waarom het geldkapitaal de omweg zou maken langs de Staat - - met zijn verstaringsgevaar - om van daaruit terug te keren naar de flexibiliteit. Wanneer geldkapitaal inderdaad perfect flexibel en beweeglijk is en wanneer een dalende winstvoet zich voordoet in de regio en sectoren waarop de investeringen van dat geldkapitaal tot dan toe zijn gericht, dan zou het geldkapitaal zijn investeringen logischerwijze *onmiddellijk* verleggen naar die regionen en sectoren waar nieuwe perspectieven van hoog rendement zich aandienen. Een omweg langs de rigiditeit zou alleen maar kosten en bijgevolg lagere rendementen meebrengen.

Een tweede probleem van consistentie betreft het spanningsveld tussen de principiële anonimiteit van het beweeglijke geldkapitaal en de concreet voorgestelde hypothese van de vier specifiek benoemde hegemone cycli (onder leiding van resp. Genua, Amsterdam, Londen en New York). Indien geldkapitaal perfect beweeglijk is, zoals de assumptie het stelt, dan kan hierdoor wel verklaard worden dat de investeringen zich verlegden van de ene regio naar de andere en van de ene sector naar de andere, maar dan wordt er nog niet verklaard waarom de Genuese topbankiers de controle verloren over het wereldsysteem ten gunste van de Amsterdamse bankiers. In de assumptie van Arrighi hadden de Genuese bankiers hun leidende positie van de 16de eeuw kunnen handhaven tijdens de volgende eeuwen door het flexibele geldkapitaal, waarover ze de controle uitoefenden, uit de Spaanse wereldeconomie terug te trekken en het te investeren in de opkomende Hollandse wereldeconomie: de Genuese bankiers hebben zich dus volgens Arrighi's denkschema zeer irrationeel gedragen, terwijl Arrighi juist tracht te bewijzen dat ze zeer rationeel gehandeld hebben.

Een tweede reeks bedenkingen betreft de empirische toetsing van de werkhypothese "flexibiliteit-rigiditeit-flexibiliteit" van het geldkapitaal. Arrighi heeft

zelf geen archiefonderzoek ondernomen maar steunt zijn empirische toetsing op wat in de recente historische literatuur is verschenen over de politieke en financiële ontwikkeling in de wereld van de late Middeleeuwen tot heden. Bij een dergelijke selectie van empirische gegevens is subjectiviteit onvermijdelijk. Ook de historicus die steunt op direct archiefonderzoek ontsnapt er trouwens niet aan. Maar zelfs rekening houdend met deze onvermijdelijke subjectiviteit in de selectie zijn er nog enkele andere bedenkingen mogelijk die de representativiteit van de toetsing in vraag stellen.

Het gaat in de eerste plaats om enkele bedenkingen in verband met de chronologie, waarbij ik mij zal beperken tot de periode van het handelskapitalisme, m.a.w. tot de periode die de Industriële Revolutie voorafgaat. Arrighi meent dat zijn verklaringsmodel ook toepasselijk is op die periode, met dien verstande dat ze slechts met de 16de eeuw een aanvang neemt omdat pas vanaf dat ogenblik er kan gesproken worden van een wereldeconomie (dankzij de ontdekkingen), van een moderne staatsvorming (de opkomst van de nationale staten), en van een commercieel en financieel kapitalisme. De wereldeconomie was echter reeds vanaf de 11de eeuw opnieuw in volle opgang: niet alleen waren de commerciële contacten tussen Europa, Azië en Afrika, zowel over zee als over land, opnieuw aan intensivering toe, maar bovendien zorgden de Kruistochten naar het Midden-Oosten, de *Reconquista* in Spanje, de *Drang nach Oosten* in Centraal- en Oost-Europa voor een kolonisatiebeweging die in niets moest onderdoen voor de kolonisatiebeweging van de Nieuwe en Nieuwste tijd. Op dit punt valt er geen enkele fundamentele breuklijn vast te stellen tussen de Middeleeuwen en de periode na 1500. Evenmin is dit het geval op het gebied van de politieke ontwikkeling. De oorsprong van de moderne staatsvorming situeert zich immers in de 16de eeuw, wanneer vanuit de feodale verbroekeling nieuwe territoriale vorstendommen tot ontwikkeling komen. Frankrijk en Engeland zijn de belangrijkste voorbeelden van de nieuwe politieke ontwikkeling maar ook kleinere territoriale eenheden, zoals het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant, vertonen dezelfde politieke eigenschappen van moderne staatsvorming. Op het gebied van het commercieel en financieel kapitalisme tenslotte is de continuïteit nog meer uitgesproken. Het commercieel en financieel kapitalisme is inderdaad reeds vanaf de 11de-12de eeuw zeer actief in West-Europa; ook zijn er duidelijke bindingen met de opkomst van de territoriale staten in terug te vinden. Toch heeft Arrighi zijn verklaringsmodel historisch niet doorgetrokken naar de 11de-12de eeuw. Met reden. Er zijn immers geen hegemone cycli aan te wijzen tijdens de late Middeleeuwen. Geldkapitaal werd geïnvesteerd in handel, nijverheid en overheidsleningen, zowel in het Zuiden (Venetië, Genua en Florentië)

als in het Noorden van Europa (Vlaanderen, Brabant, Frankrijk, Engeland en de Duitse Hanze). Bezitters waren kooplieden-ondernemers die naast hun beleggingen in financiële activiteiten ook investeerden in financiële activiteiten: met hun handel in wisselbrieven of andere schulderkenningen financierden ze de wereldhandel, met hun leningen aan de overheid financierden ze de staatsvorming in de hoop hieruit voordeel te trekken voor hun, bedrijf of hierdoor politieke macht te verwerven. Maar hegemonische cycli hieruit distilleren naar het schema van Arrighi is inderdaad onmogelijk.

In feite gelden dezelfde negatieve bedenkingen voor de twee eerste hegemonische cycli die Arrighi in zijn werk opneemt: de Genuese en de Amsterdamse cyclus. Arrighi vereenzelvigd de eerste met Braudels *long XVIIe siècle* (van de tweede helft van de 15de tot het begin van de 17de eeuw): Braudel heeft die lange eeuw elders gedeeltelijk ook *le siècle des gènois* genoemd. In feite echter hebben vooral de Florentijnse en Zuidoostelijke bankiers die lange eeuw financieel beheerst. De Genuezen zijn pas tijdens het laatste derde van de 16de eeuw belangrijk geworden en dan vooral slechts voor het versluizen van Amerikaans zilver van Sevilla via de financiële jaarmarkten van Placenza naar het leger van de Spaanse *tercio 's* in de Nederlanden. Bij de expansie van de wereldhandel in de loop van de 15de en de 16de eeuw zijn de Genuezen eigenlijk vrij weinig betrokken geweest. Bij de staatsvorming in de Habsburgse erflanden evenmin.

Dezelfde negatieve bedenkingen kunnen worden gemaakt voor de Amsterdamse hegemonische cyclus van de 17de-begin 18de eeuw. Amsterdam is wel zeer nauw betrokken geweest bij de toenmalige expansie van de wereldhandel maar de vlucht van het Hollandse geldkapitaal vanuit handel en nijverheid naar de finacie had niets te maken met de moderne staatsvorming in de Verenigde Provinciën, ook niet met een alliantie tussen politiek en grootkapitaal. Het geldkapitaal herschikte via de Beurs eenvoudigweg haar commerciële en publiekfinanciële beleggingen van Holland naar Engeland. De bijdrage van het Amsterdamse geldkapitaal tot de ontwikkeling van een modern gecentraliseerd staatssysteem mag bovendien niet overdreven worden: de Republiek kan moeilijk het prototype van een dergelijke staat worden genoemd: oligarchie en particularisme vierden er hoogtij. In dit opzicht waren Frankrijk en Engeland relevantere prototypes. In deze landen bestonden tijdens dezelfde periode trouwens ook nauwe vervlechtingen tussen politieke macht en geldkapitaal en hadden die o.m. betrekking op het versterken van de staatsmacht en op het verkrijgen van overheidssteun voor het binnendringen van het Franse en Engelse geldkapitaal in de wereldmarkten. Toch leidde deze ontwikkeling niet

tot een Franse of Engelse hegemonische cyclus op dat ogenblik. Waarom niet? En waarom wel in de Verenigde Provinciën? Arrighi geeft daarop geen antwoord.

Een laatste bedenking in verband met de chronologie betreft het karakter van de cycli. Arrighi interpreteert de langlopende bewegingen in de economische en politieke ontwikkeling van Europa in termen van politiek-financiële hege- monie. Even goed zou men die langlopende bewegingen vanuit een ander ge- zichtspunt kunnen interpreteren, bvb. vanuit een Malthusiaans gezichtspunt, waarbij technologische en demografische variabelen, zoals stadsvorming, trans- sactiekosten, *property rights*, maritiem en transcontinentaal verkeer over land een hoofdrol spelen. Arrighi wijst deze interpretaties af. Ten onrechte, omdat ze nauwer dan de hegemonische cycli bij de realiteit van het handelskapitalis- me aansluiten. De economische expansie van Europa tijdens de 11 de, 12de en 13de eeuw, de depressie van de 14de-begin 15de eeuw, de krachtige herne- ming van de 16de eeuw en de malaise van de 17de-begin 18de eeuw zijn op een relevantere manier te verklaren aan de hand van de Malthusiaanse en economische interpretaties dan aan de hand van Arrighi's politiek-financi- ele interpretatie. Arrighi zou er dan ook beter aan gedaan hebben de twee eerstgenoemde interpretaties in de zijne te integreren.